

1. Obiekt 592

FABRYKA MASZYN BUDOWLANÝCH „BUMAR” – KARTA ZBIORCZA

2. Czas powstania

1889 – 1901

3. Miejscowość

TORUŃ

11. Zdjęcia, plan sytuacyjny, rzuty

1:25000

WIDOK OD STRONY WSCH.

WIDOK OD STRONY PO-ZACH.

4. Adres

UL. GRUDZIAŹKA 79
GRAUDENZERSTRASSE
THORNERSTRASSE

nr hipoteczny

KW - TORUŃ, T. 14, K. 378

5. Przynależność administracyjna

województwo TORUŃSKIE

gmina

6. Poprzednie nazwy miejscowości

THORN

7. Przynależność administracyjna
przed 1.VI.1975 r.

województwo BYDGOSKIE

powiat TORUŃ

8. Właściciel i jego adres

FABRYKA MASZYN BUDOWLANÝCH

„BUMAR” sp. z o.o.

9. Użytkownik i jego adres

J. u.

ORAZ PRYWATNI HANDLOWCY

10. Rejestr zabytków

Nr A/638/1-6 data 25.04.1997

autor zdjęć A. WIENCEK
data wykonania XI. 1994
miejsce przechowywania negatywów A. WIENCEK

12. Autorzy, historia obiektu, określenie stylu.

1.10.1886 r. - zawarcie i spisanie kontraktu o dzierżawę działki położonej na Nowym Mokrym pod numerem 8 między właścicielem działki Andrzejem Schutze a spółka budowniczych maszyn (syn Ernest Schutze i August Born) 1863 - Pierwsza inwestycja "Born i Schutze" - założenie własnej odlewni żeliwa w pobudowanym budynku szachulcowym

1864 - wykupienie od Andrzeja Schutze całość dzierzawionego terenu wraz z zabudową koniec lat 70 XIX w. - wzniesienie lub gruntowna przebudowa domu mieszkalnego

1880 - dalsza modernizacja (drugi warsztat ślusarski i warsztat karoserii)

1889 - 1901 - okres wielkiej przebudowy fabryki:

I etap: 1889 - początek lat 90 XIX w.

- rozbudowa domu mieszkalnego (podwyższenie o jedno piętro, dobudowa werandy i dobudówki z zapleczem gospodarczym)

- 1889 - oddanie do użytku tokarni (wprowadzenie silnika parowego) i maszynowni

- wzniesienie stolarni - modelarni z malarnią oraz szopy na węgiel dla maszynowni

II etap: 1899 - 1901

- rozszerzenie zabudowy fabrycznej włącznie z działką - na zachód od ulicy Grudziądzkiej aż do Strugi Toruńskiej

- 1889 - wzniesienie budynku dla potrzeb biura konstrukcyjnego, dla działu handlowego i całej administracji
- pobudowanie nowej hali fabrycznej

- wzniesienie nowego kompleksu kotlarskiego (murowanego)

- 1901 - na zachód od starego kompleksu zabudowy wzniesiono nowy składający się z nowoczesnej odlewni żelaza i stali z piecem martenowskim, maszynownią i generatorem

- przy końcu działki, przy ulicy Wiazowej, budowa tartaku dla własnych potrzeb

Pod koniec XIX w. po wykupieniu parceli sąsiednich przez Borna, teren zakładu zamknął się.

1902 - postawienie muru ogrodzeniowego o wysokości 2,5 m

1920 - 1939 - okres sukcesu; po wygraniu przetargu na reperację kotłów parowozów kolei państwowych zbudowano nową halę fabryczną dla reperacji tych kotłów w miejscu między halą z 1889 r. a odlewnią

c.d. na wkładce 1

13. Opis (sytuacja, materiał i konstrukcja, rzut, bryła, elewacje, dach, wnętrze, wyposażenie, instalacje)

SYTUACJA

Zespół budynków Fabryki Budowlanych "Bumator" znajduje się na terenie położonym między ulicami: Grudziądzką, Lelewela, Wiazową i Wybickiego. Obiekty zabytkowe stoją od zachodu:

- "J" - dawna odlewnia stali i żelaza, późniejsza hala produkcji, obecnie hala targowa; do zachodniej ściany hali przylega

- "K" - budynek mieszczący dawniej piec do wytopu stali i żelaza oraz dawna magazynownia i budynek generatora maszynowni i odlewni, obecnie budynek mieszczący pomieszczenia biurowe i sanitariaty.

- "E" - hala produkcyjna, dawniej reperacji kotłów parowych, obecnie hala targowa.

- "D" - hala fabryczna.

Przy ul. Grudziądzkiej stoją dwa budynki:

- od strony południowej - "A" - dawny dom mieszkalny właściciela.

- przylegający do północnej ściany budynku "A" budynek "B" - dawny budynek administracyjny. Do wschodniej części ściany północnej przylega parterowy budynek dawnej portierni.

Między halą "D" i budynkiem "B", przylegając do ich zewnętrznych ścian mieści się budynek "C" - dawna stajnia i magazyn. Obecnie budynki A, B, C pełnią funkcje administracyjne.

Do północnej ściany hali "E" przylega zespół budynków w zwartej zabudowie:

- "G" - dawna kotłarnia i kuźnia, obecnie mieszcząca pomieszczenia gospodarcze.

- "F" - dawny budynek produkcyjny, obecnie magazyn hali targowej.

- "H" - dawna tokarnia, obecnie Wydział Mechaniczny.

Uzupełniają ten zespół w części północnej dwa powojenne budynki produkcyjne.

MATERIAŁ I KONSTRUKCJA

Budynki K, J, E, D, F, G, H, C, B są w konstrukcji murowanej, z cegły palonej. Pierwsza kondygnacja budynku "A" jest w konstrukcji szkieletowej z wypełnieniem z cegły palonej. Wyższe kondygnacje - opierzone deskami - są prawdopodobnie w tej samej konstrukcji. Przybudówka w konstrukcji szkieletowej z wypełnieniem ceglanym. W budynku "B" część ścianek działowych na 2 kondygnacji w konstrukcji drewnianej.

14. Kubatura	15. Powierzchnia użytkowa	16. Przeznaczenie pierwotne	17. Użytkowanie obecne
23 826 m ³	5425 m ²	PRZEMYSŁOWE	PRZEMYSŁOWE, HANDLOWE
18. Prace budowlane i konserwatorskie, ich przebieg i dokumentacja		19. Stan zachowania (fundamenty, ściany zewnętrzne ściany, wewnętrzne, sklepienia, stropy, konstrukcje dachowe, pokrycia dachu, wyposażenie i instalacje)	
		OKREŚLONY W KARTACH OBIEKTOWYCH	
20. Najpilniejsze postulaty konserwatorskie			
OKREŚLONE W KARTACH OBIEKTOWYCH			

21. Akta archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowywania)

AmT F-944, 945, 946, 947, 948
Akta gminy i wójtostwa Mokre, sygn. 85, 89, 208, 323, 328, 336, 515, 518

23. Źródła ikonograficzne i fotograficzne rodzaj, miejsce przechowania, sygnatury)

- widok ogólny zakładów "Born i Schutze" z pocz. XX w. - litografia z ok. 1905 r.
- widok ogólny zakładów od strony ob. ul. Grudziądzkiej z roku 1880
- widok ogólny hali montażowej z roku ok. 1905-1906
- widok części wnętrza kotłarni I-ej z roku 1905-1906
- widok części wnętrza kotłarni II-ej z roku ok. 1905-1906

[H:] „BORN UND SCHÜTZE, 1856-1906. THORN-MOCKER.” THORN 1906
(s. 1, 3v., 7, 7v., 8)

22. Bibliografia

- Born und Schutze, 1856-1906. Thorn - Mocker. Thorn 1906
- Born i Schutze. Fabryka maszyn i kotłów, odlewnia żelaza i stali [w:] "Słowo Pomorskie" nr 159 z dn. 13.07.1929 r.
- Firma "Die Born i Schutze (...)" [w:] Ostdeutsche Zeitung. 1902 nr 146 z dn. 2.06.
- J. Królikowski, Polska Wystawa Rolnicza i Przemysłowa w Toruniu z roku 1874. Toruń 1926, s. 91
- A. Mańkowski, Zarys dziejów Torunia po 1815 r. [w:] Dzieje Torunia. Toruń 1933
- K. Przybyszewski, Przemysł w Toruniu w latach 1920-1939 [w:] Rocznik Toruński nr 8, R. 1973
- S. Werner, Przemysł na Pomorzu i jego przyszłość. Poznań 1935
- W. Szczuczko, A. Warszucki, Toruń. Fabryka Maszyn Budowlanych "Bumator" - dokumentacja historyczno-architektoniczna wykonana na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu - PKZ Toruń 1977

24. Uwagi różne

25. Wypełnił

A. WIENCEK, M. KRUYŃSKA
Imię i nazwisko

data XI. 1994

26. Sprawdził

Imię i nazwisko

data

27. Załączniki

zob. Główny spis treści

1. Miejscowość TORUŃ	2. Obiekt (nazwa jak w karcie) FABRYKA MASZYN BUDOWLANYCH "BUMATOR"	3. Zawartość wkładki (nazwa obiektu lub materiału uzupełniającego) c.d. pkt. 12
-------------------------	---	--

początek 1924 - spłonęła zachodnia część budynku tokarni, którą natychmiast odbudowano ale do połowy pierwotnej wysokości

okres II wojny światowej - zakład przestawiony przez Niemców na potrzeby wojny

1941 - zmiana granic zabudowy działki - przesunięcie do ulicy Wiazowej

- skanalizowanie Strugi Toruńskiej i pobudowanie nowej hali produkcyjnej częściowo na jej korycie

- przeprowadzenie bocznic kolejowej do zakładów z Dworca Toruń - Mokre (obecnie Toruń - Wschód)

1942 - wybudowanie pieca żarowego dla żeliwa dla potrzeb wojny

- rozbudowa sieci torów kolejowych - przeprowadzenie ich do hali produkcyjnej z 1923 r.

1944 - budowa zbiornika przeciwpożarowego na korycie Strugi w ramach przygotowań do obrony

- zburzenie dziewiętnastowiecznej zabudowy przyległej do odlewni

- zburzenie odlewni podczas wycofywania się Niemców

Po II wojnie światowej fabryka przeszła pod zarząd Państwa Polskiego

1948 - rozebranie komina dawnej maszynowni i odlewni

- odbudowa odlewni

1949 - usamodzielnienie się zakładów jako "Toruńska Fabryka Kotłów i Maszyn. Pomorskie Zakłady Budowy Maszyn"

1962 - fabryka przechodzi na skarb Państwa Polskiego

1992 - przekształcenie zakładów w spółkę z o.o.

1993 - wydzierżawienie części zabytkowej zabudowy fabryki na cele handlowe

WŁAŚCICIELE:

koniec XVIII w. - 1836 r. - właścicielem terenu, na którym powstała pierwsza zabudowa przed 1825 r. jest rodzina Urbańskich

1836 - właścicielem został Daniel Hass - twórca zasadniczego obszaru działki pod przyszłą zabudowę fabryki

Wkładkę założył: A. WIENCEK M. KRUYŃSKA
(imię, nazwisko, data)

Wzór ODZ 1978 r.

Miejsce przechowywania negatywów:

verte

1840 - 1844 - nauczyciel Jan Kożyckowski
 1844 - 1845 - Michael Ostrowski
 1845 - 1846 - rzeźnik Wilhelm Dienegold Schaekel
 1846 - działkę zakupił majster ślusarski Karol Becker
 1856 - odkupił piekarz Andrzej Schutze (wraz z istniejącymi zabudowaniami)
 1.10.1856 - dzierżawa przez syna Ernesta Schutze i Augusta Borna
 1864 - wykupienie od piekarza A. Schutze przez E. Schutze i A. Borna całości dzierżawionego terenu wraz z zabudową
 1876 - po śmierci E. Schutze właścicielem został A. Born
 1885 - A. Born dzieli własność z dwoma córkami i synem Karolem Augustem
 do końca XIX w. A. Born wykupił parcele sąsiednie - teren zakładów zamknął się; A. Born nabył też parcelę przy południowej pierzei ul. Lelewela
 1908 - A. Born zrzeka się własności, dzieli ją po połowie między syna Karola i zięcia inż. Fritza Raapke
 1920 - podział własności: 1/3 Fritz Raapke, 2/3 jego syn dr inż. Konrad Raapke
 1923 - zakłady przeszły pod zarząd spółki rodzinnej: synowie Konrad i Alfred Raapke
 po II wojnie światowej fabryka przeszła pod zarząd Państwa Polskiego
 do 1949 - zakłady należały do Zjednoczenia Przemysłu Kolarskiego w Warszawie
 1962 - Zakłady przeszły na Skarb Państwa Polskiego
 1992 - spółka z o.o.

1:1000

